

YAYGIN GELİŞİMSEL BOZUKLUĞU OLAN BİREYLERİN TOPLUM TARAFINDAN DIŞLANMASI

ISOLATION OF INDIVIDUALS HAVING A PERVASIVE DEVELOPMENT DISORDER BY THE SOCIETY

Sinem BUNYAK

İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana bilim Dalı, Psikoloji Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul/TÜRKİYE

Cite As Bunyak, S. (2021). "Yaygın Gelişimsel Bozukluğu Olan Bireylerin Toplum Tarafından Dışlanması", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:28, pp:1256-1264

ÖZET

Yaygın Gelişimsel Bozukluk, günümüzde yalnızca kişiler ile bağlı özel problemlere sebep olmuş ve bununla birlikte evrensel olarak her ülkede ve her bölgede görülen, toplumların hemen hemen her alanını etkileyen ve zamanla yayılan sosyal bir durum olmuştur. Yaygın gelişimsel bozukluğun kişisel, ailevi ve toplumsal bölgelerdeki benzerliklerine ilişkin sosyolojik boyutları ortaya çıkardığı durumlar incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin ve ailelerinin yaşamlarında veya yaşadıkları bölgelerde denk geldikleri zorlukları, toplumla problemleri bölgeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, yaygın gelişimsel bozukluğun geniş veya dar alanda kişileri nasıl etkilediğine, ebeveynleri psikolojik, maddi, sosyokültürel açıdan nasıl etkisi altına aldığına, aile ve birey ile yaşadığı bölge ile arasına koyduğu uzaklıkla anlaşılır hale gelmiştir. Bu ifadeler bireyde etiketlenme, kabul görülmeme, yaşadığı toplumda yabancılaşması ve izole olması durumlarıyla bağlantılı veya sosyal hayatlarına dair buldukları statüde kapsamlı bir şekilde ötekileştirilmiştir. Bu literatür araştırmasının amacı yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerde toplumsal dışlanmanın boyutu ve nedenlerini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Yaygın Gelişimsel Bozukluk, Dışlanma

ABSTRACT

Today , pervasive developmetal disorder is defined having limited special problems with ohter people, at the same time universally seen everwhere in the world, affecting all the segments of the society and became a social phenomenon Increasingly in prevalence. The situations couosed by the social dimensions related to the reflections of pervasive developmenatal disorder in personal , family and society areas are analyzed. As a result of these analyses , it is determined the difficulties of the people who has PDD adn their families having in their lives or social areas and the problems wiht the society. In other words, is has been clarified how PDD affects the people in norraw and wide areas and their parents in terms of pyschological, financial and socoi cultural issues and how PDD puts a distance between them and the scoety. These studies examined tagging, exclusion, social isolation and alienation situations of the person with PDD and their positions in their social lives comprehensively. The aim of this research literature is to detect the reasons and the dimensions of the social exclusion of the person wiht PDD .

Keywords: Pervasive Developmetal Disorder, Exclusion

1. GİRİŞ

Birey sosyal bir varlık olarak evrensel yaşantımızın gerçek faktörüdür. Kişinin kendisini dünyaya geldiği andan itibaren sosyal ortam içinde bulan bireyin sosyal gelişimi de başlamıştır. Bu dönem bireyde farklı şekillerde sosyal davranış çeşitleri, sosyal gelişimi destekleyen araçların başında olan aile desteğiyle sosyal gelişimde artış olur. Aile desteği ile temelleri kurulan ve sonraki aşamalarda başka sosyal gelişim araçları olan yaşadıkları çevre, eğitim gibi gelişim materyalleri davranış ve iletişim becerileri geliştirilir. Bu şekilde birey , sosyal hayat içerisinde hem bireyin kendini tamamlama durumu hem de bulunduğu gruba ait olma farkındalığını oluşturur. Toplumun yaklaşık ortalama düzeyi olarak nitelendirilen normal' kişi düzeyine gelir. Bireyin sosyal gelişimi ailede başlayıp daha sonrasında okul hayatı, iş yaşamı vb. yaşamsal dönemlerle pekiştirilir. Bu sebeple bireyde normallığın ölçütü hemen hemen sosyal gelişim durumu ile doğru orantılıdır. Başka bir taraftan bireyin küçük yaşlarda sosyal uyum problemi yaşamaması veya sosyal iletişim kuramaması bu sebeple 'normal düzeye gelememesi' bireyde düzgün ilerlemeyen önemli özelliklerin olduğunu göstermektedir. Yaşadığı çevre tarafından kabul görülmeyen bu tarz özelliklere grubun tepkisi genel olarak ötekileştirme, etiketleme ve kabul görmeme şeklinde olmaktadır.

Bu gibi ifadelerin geçmişten günümüze ve çeşitli bölgelerde şiddeti ve etkileri çeşitli görülse de birey arasına hasta, özel gereksinimli, özürülü vb, hafif düzeyde nitelendirmelerle karşı karşıya kalırken çoğunlukla 'anormal' veyayaşam içinde kullanılan sözlü iletişimde aynı anlama sahip olan 'deli', 'kör', 'topal', 'sağır', 'çolak' gibi olumsuz etiketlemeler barındıran ifadelerden uzaklaşamaz. Bu tarz ifadeler, bireysel farklılığı olan kişilerin ortak farklılıklara hakim olan bir topluma ait olduğunu ispatlamakla kalmaz, bununla birlikte bulunduğu toplumun başka kesimleri arasına aşılabilir engeller veya tamamlanması zor mesafeler koyar. 'yaygın gelişimsel bozukluk ve toplumsal dışlanma' 'yaygın gelişimsel bozukluk ve toplumsal dışlanma' adlı bu literatür tarama çalışmasında ise tam olarak bu sorunu ele almaktadır. Yaygın gelişimsel bozukluktan

etkilenmiş kişilerin ve ailelerinin daha fazla ötekileştirilme, toplum tarafından dışlanma ve ait oldukları gruba karşı yabancılaşma durumlarıyla ilişkin belirtileri ortaya koymaya çalışmaktadır.

2. DIŞLANMA

1960'lı yıllarda Fransa'da kullanılmakta olan bir terim olan dışlanma, bedensel ve zihinsel engelliler, suça yatkın veya suç işleyenler, hasta ve bakıma ihtiyaç duyan yaşlılar, çeşitli madde bağımlılığı olanlar, istismara uğrayan çocuklar, intihara eğilimli bireyler, yalnız anne-babalar, aile içi problemlili olanlar, aykırı ya da asosyal bireyler ve diğer toplumsal olarak her sosyal alanda uyumsuzluk yaşayan bireyler olarak belirtilmiş olmak ile beraberinde temelinde daha fazla maddi özelliklerden kaynaklanan farklılıklara dayalı olarak toplumda kabul görülmeyip toplum tarafından kabul görülmeyen kesim olarak literatürde yer almaktadır. Bu bireylerin yaşamını sürdürebilecek kadar veya yaşamsal ihtiyaçlarını tamamlayamayacak şekilde temel ihtiyacın çok altında yoksul bir durumda olmaları sosyal açıdan ötekileştirme ve dışlanma çalışmalarının odak noktasını temsil etmektedir (Sen, 2000: 1 ; bk. Silver, 1995:63; bk. Foucauld, 1992).

Toplumda gelişimini tamamlayan kişilerin oluşturduğu çeşitli unsurlarla birlikte toplumsal yaşam alanlarında işlevlerini sürdürür. Bu süreçte kişiler sahip oldukları özelliklerin saptandığı çeşitli sorumluluk ve haklarına göre oluşan etkinlikler ve etkileşimler kapsamında yer almaktadır. Birey ile bütünleşmiş özellikler yerine getirilen etkinlik ve etkileşimlerin uygunluğunu da saptamaktadır. Kişide kalıplaşmış bu özellikler toplum tarafından normal olarak nitelendirilen ortalama bir kişiyi belirtir. Diğer bireyler ise bu hususlara göre normalden uzak ya da normale yakın değerlendirilirler. Bu özellikler toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal, fiziksel ve psikolojik olabilir (Silver, 1995:63).

Bu özelliklerin biri ya da birkaç tanesi toplumsal yapıların üyesi olup ya da olmayacağını gösterir. Normali oluşturan bu faktörler içinde geliştiğimiz toplum veya grup tarafından bize gösterilirken, aynı şekilde bunları güvenlik altına alıp gelecek nesillere taşımamız beklenmektedir (Silver, 1995:63).

Bu sebeple yaşadığımız toplumun uygunluk durumunu oluşturan bu özellikler, tamamen kişiler tarafından ele alınarak toplumun farklı etkinliklerine ve etkileşimlerine dahil olabilmek için kullanılmaktadır. Bu durumda aralarında uyumsuzluk bulunmayan bu faktörler kişilerin farklı özellikler çerçevesinde toplumun tamamen oluşumunu sağlayan değerler sistemini ortaya koyar. Bireylerin bilişsel dünyasını oluşturan bu kazanımlar düzeninin ifade ettiği normal durumla uyuşan veya toplum tarafından normal kabul edilen kişiler grubun "kabul görmüş kişileri" olarak ifade edilirken, toplum tarafından uygun görülmeyenler ise normal düzeye ulaşana kadar onları bireysel farklılıklarından dolayı bazı kişisel haklarından mahrum bırakılacakları bir statüde tutulurlar. Şöyle ki toplumun hemen hemen bütünüyle olan bağlarında kısıtlamaları veya yetersizliğe neden olan özellikleri kapsamında tam olarak dahil olmayacaklardır. Bu bağlamda hangi bireylerin toplumsal olarak tamamen bütünlüğün içinde hangi bireylerin toplumun bazı yönden uzağında olacağı söz konusu toplum tarafından belirlenen değerler sistemiyle belirtilen kapsamlara göre biçimlenecektir (Foucauld, 1992).

Çağdaş olarak tanımlanan sanayi toplumun kişiyi tasarlayan bir varlık durumuna getirmesi "normallik" özelliklerine uymayan kişilerin 'kusurlu veya defolu nesne' algısıyla kurulan bu sistemden uzak tutulması gibi bir sonuca yakalanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ki toplumun endüstriyelleşmesiyle beraber toplum bir sistem haline gelmiş ve bireyde oluşan bu sistemin bir objesi algısı oluşmuştur. Böylelikle kusursuz ürünlerin üretimi için oluşturulan bu durumun bir düzen haline gelmesi toplumda kişilerde tasarlanabilir olmuştur. Bireyler bu düzeni iki temel boyutu kapsamında mükemmel ve mükemmel olmayan üreticiler olarak oluşturdular. Kurulan bu düzenin ilkelerinden olmanın gerektirdiği özellikleri barındıran tüketiciler veya üreticiler olmadığımız durumda kabul görülme durumu önüne geçilmez olmaktadır. Modern sanayi toplumunun, sistem işlevliğini oluşturmak için toplum tarafından sağlanan değerler sisteminin sıraladığı ön kısımda maddi, fiziksel, kültürel ve toplumsal sebeplerden kaynaklı belirlenen özelliklere nitelikli seviyede olmayan arka planda yaşayabilme olanağı bulabilmektedirler (Foucauld, 1992).

Toplumsal olarak alışılmışın dışında olamaya sebep olan nedenler farklı özelliklere göre normal olarak nitelendirilen sınırların dışında tutulan ve bu sebepten kaynaklı bir takım kişisel haklarından faydalanmayan kişilerin bu pozisyonunu 'dışlanma' olarak nitelendiriyoruz. Devam eden dönemlerde birey kendisini yabancı gibi görme, yapılan etkinliklere dahil olmak istememe, kendini topluma ilişkin hissetmeme gibi ötekileşme durumu görülmektedir. Dışlanma durumu sürekli ve dinamik olarak görülmesi sebebiyle bireysel farklılıklardan kaynaklı anormal olarak kabul görülmemesi ve dışlanan bazı kesimlerin özgünleşmesine ve kalıcı bir durum oluşturmalarına neden olmaktadır. Dışlanan bireyler kendi buldukları durumları 'normal' olarak algılayıp görmektedirler. Toplumun çeşitliliklerinden kaynaklı kendilerinden utanmalarına neden

olabilecek şekilde herhangi bir davranış sergilemesi bu gidişata neden olmaktadır. Toplumun içine dahil olamamak, sosyal yaşantının içine girememek gibi bir netice oluşturmaktadır (Sen, 2000, s.4).

Bu durumda toplum tarafından belirlenen değerler bakımından oluşturulan buradaki iki olaya dikkat etmek gerekiyor. Birincisi yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişi olmanın doğa ve normal faktörlerinin bulunduğu ve bu özelliklerden kaynaklanan faydalanma veya iletişim problemlerinin sonuçlanması şeklinde algılanması, ikinci olarak da toplum tarafından oluşturulan değerler sisteminin normal tanımlanmasının haricinde olan bir değişiklik olması ve sosyal yaşantının standart düzeyde devam etme sürecini olumsuz görülmesi şeklinde algılanmasıdır. Bu durumun toplumsal bir davranış şeklinde meydana çıkarılması ile ayrı ayrı durumlar olarak değil bir çok ebeveynlerin aynı tutum ve davranışlara dikkat ettiği sosyal durum olarak tanımlayıp ve bakılması gerekmektedir. Fakat böyle bir olayda ‘toplumsal dışlanmadan’ bahsedebiliriz (Sen, 2000, s.4).

3. YAYGIN GELİŞİMSEL BOZUKLUK

Yaygın gelişimsel bozukluk yaşamın erken dönemlerinde başlayıp ve yaşam boyunca süren, iletişim, sosyal ilişkiler, davranış ve zihinsel gelişimde gecikme ve sapmayla tespit edilen bir nöropsikiyatrik bozukluktur. Yaygın gelişimsel bozukluk sıklıkla zeka geriliğinin de eşlik etmesi, elektroensefalografi (EEG) anormalliklerinin, epileptik bozuklukların görülme sıklığının yüksek olması ve sıklıkla tıbbi durumlar ile birlikte görülmesi, genetik özelliklerin önemini bilinmeye başlanması, ayrıca beyin görüntüleme, nörokimyasal çalışmalar ve elektroensefalografik, otopside anormalliklerin görülmesi ile daha fazla biyolojik bir bozukluk olduğu düşünülmektedir (Bailey ve ark. 1996). Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip çocuklarda kardeşlerine ve normal gelişim gösteren çocuklara göre daha çok sili doğumsal fiziksel anormalliklerin görülmesi gebeliğin ilk üç ayındaki komplikasyonların önemli olduğunu düşündürmektedir (Kaplan ve Sadock 1998). Çoğu viral olmak üzere çeşitli doğum öncesi enfeksiyonların yaygın gelişimsel bozukluğun etiolojisiyle bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür (Kaplan ve Sadock 1998, van Gent ve ark. 1997).

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) yönetim kurulu Aralık 2012’te bir araya gelerek, DSM-5 için tasarladığı yeni otizm tanı ölçütlerini onaylamıştır. Bu tanı ölçütlerinin en son ve kesin halini Mayıs 2013’te göreceksak da, görüş ve eleştiriler için kamuoyuna açıklanan taslağa dayanarak DSM-5’de karşımıza çıkacak olası değişiklikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- ✓ YGB terimi altında toplanan otistik bozukluk, Asperger sendromu, ÇDB ve YGB-BTA tanı kategorileri; “Otizm Spektrum Bozukluğu” tanısı altında birleştirilecektir. Rett Sendromu, genetik altyapısı nedeniyle bu tanıya dahil edilmeyecektir.
- ✓ Otizm spektrum bozukluğu tanısı alan bireyler arasında, bozukluğun yol açtığı zorluklar nedeniyle ihtiyaç duyulan desteğin düzeyine bağlı olarak derecelendirme yapılacaktır.
- ✓ Otizm spektrum bozukluğu belirtilerinin kümelendiği alanların sayısı üçten ikiye indirilecektir. “Sınırlı ve yineleyici ilgi, davranış ve etkinlikler” alanı varlığını korurken, toplumsal etkileşim ve dil alanları “sosyal etkileşim/iletişim eksiklikleri” adı altında birleştirilecektir.
- ✓ Otizm spektrum bozukluğu tanısı için “sosyal etkileşim/iletişim eksiklikleri” alanındaki üç ölçütten üçünün; “sınırlı ve yineleyici ilgi, davranış ve etkinlikler” alanındaki dört ölçütten en az ikisinin karşılanması gerekecektir.
- ✓ “Sınırlı ve yineleyici ilgi, davranış ve etkinlikler” alanına duyuusal uyaranlara karşı aşırı ya da yetersiz tepki gösterme ve duyuusal uyaranlarla olağandışı biçimlerde ilgilenme ölçütü eklenecektir.
- ✓ Belirtilerin erken çocukluk döneminde ortaya çıkma zorunluluğu hala geçerli olmasına karşın, çevreden gelen sosyal taleplerin kişinin sınırlı kapasitesini aştığı daha geç dönemlere kadar belirtilerin tam anlamıyla fark edilememesi ihtimali de not düşülecektir.[6-10]

4. SOSYAL ETKİLEŞİM SORUNLARI

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerin çevresinden gelen çevresel uyarıcılara karşı odaklanma süreleri ve dikkatleri yetersizdir. İsimleriyle seslendirildiğinde tepki göstermezler ya da sınırlı seviyede tepki gösterirler. Diğer bireylerle çok az göz kontağı kurabilmektedirler (Volkmar ve Chawarska, 2005:19-21). Oysaki göz kontağı iki bireyin aynı zamanda birbirlerinin gözlerine bakmasıyla oluşmaktadır. Böyle bir sözel olmayan iletişim şeklinin sosyal davranışlar üzerinde çok fazla etkisi vardır. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerin diğer bireylere yaklaşması, onların duygularına karşılık vermesi ve o bireyleri taklit etmesi, iletişime geçmesi veya sırasıyla bir işi gerçekleştirmesi gibi bilişsel olarak sosyal biliş

kavrayışları sınırlıdır (Sigman vd., 2004:221-233). Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde, basitten karmaşığa doğru ya da kolaydan zora doğru gerçekleştirilmesi gereken sosyal beceriler oldukça yetersizdir. Yaşlılarıyla ikili olarak sosyal iletişim veya ilişki kurmakta, iletişime geçtikleri bireylerle duygularını kavramakta ve kendi hissettiği duyguları sergilemekte güçlük yaşamaktadırlar. Kişilerin mimikleri, yüz ifadesi, ses tonu ve vücut pozisyonu gibi iletişim kanalları olarak var olan iletişim ipuçlarını yorumlamakta zorluk yaşamaktadırlar (ÖzlüFazlıoğlu, 2004:16-17). Bu durumlardaki gibi normalden sapan davranışları yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin sosyal davranışlar kapsamında sınırlılıklarına sinyaldir. Böylelikle sosyal çekingenlik yaygın gelişimsel bozukluğun başta gelen özelliklerinden biri olarak ifade edilmektedir (Akmaniş, 2010:6).

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireyler, diğer kişilere göre sosyal ilişki kurmada ve yaşamada zorluk yaşarlar. Akranlarıyla kuracağı ikili iletişimde zorluklar yaşarlar. Özel olarak ilgilendirmeyi gerektiren iletişimlerin ve ilişkilerin geliştirilmesi için desteğe ihtiyaç duyarlar. Bazı araştırmacılar yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin yeterli seviyede destek sağlandığında talep edilen sosyal sepkilerde bulunacaklarına ifade etmişlerdir (Clark ve Ruther, 1981:201-217).

Konforlu ve güvende hissedebileceği mekan seçme becerileri zayıf veya hiç yoktur. Temel taklit becerileri veya sosyal oyun kabiliyetleri ya sınırlı düzeydedir ya da bu becerilere hiç sahip değillerdir. Jest ve mimikleri kullanma konusunda sınırlılıkları vardır. Korku ve tehlike hissiyatı ya yok denilecek kadar azdır ya da çok fazladır. Başka bireylerle etkileşimde bulunurken sınır oluşturamazlar. İletişime geçerken ve diyalog esnasında alışıksız olunmayan ses kalitesi ya da vurgu niteliğine sahiptirler. Fiziksel olarak temasta bulunmayı sevmezler ve bu gibi durumlarda kendilerini geri çekerler. Duygularını kontrol edemezler ve doğru bir şekilde ifade edemezler. Toplumsal kuralları anlayıp ve yorumlamada sınırlılıkları vardır (Darıca vd., 2000:21). Herhangi bir kişi tarafından kucaklanmaya veya temasta bulunmaya çalışıldığında o kişiyi kendisinden uzaklaştırmak için iter ve o kişiden kaçarak fiziksel teması engellemiş olurlar (Darıca vd., 2000:33-35).

Hayal gücüyle oynanan yaratıcı oyunları oynamakta sınırlılıkları vardır. Katıldıkları oyunlara başkalarının ısrarı üzerine katılırlar ve genellikle kimseyle oynamazlar. Sembolik ve senaryolu oyunlarda yetersizlik yaşamaktadırlar. Oyunlarla alışılmadık biçimde oynar veya amacına uygun oynamazlar. Sosyal iletişim ve etkileşim içeren oyunlara ilgi duymazlar. İnsanların, nesnelere ve olayların farkında değillerdir (Bachevalier, 1994:629). Ailedeki üyelere öğretmenlerine karşı başarılarını ve duygularını paylaşmakta sınırlıdır. Diğer bireylerin düşüncelerini ve duygularını anlamakta zorluk yaşarlar veya uygun tepkilerle gösterememe gibi durumlarda sosyal etkileşim ve iletişimde yetersiz kalmaktadırlar. Başkalarına karşı empati kurmakta yetersizlik yaşarlar. Etrafındaki kişilerin neyi nasıl hissettiğini anlayıp yorumlamakta zorluk yaşamaktadırlar. Yaygın olarak var olan inanışın aksine yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocuklar yalnız kalmayı tercih etmez. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireyler ikili ilişki kurmada ve bu ilişkiyi sürdürmede güçlük yaşadığı için tek yaşamayı tercih ettikleri ifade edilmektedir. Bu sebeple yalnızlık seviyesini edindikleri arkadaşlık sayısı ile değil kurdukları arkadaşlıkların kalitesi belirlemektedir (Burgess ve Gutstein 2007:80- 86).

5. DİL VE İLETİŞİM SORUNLARI

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin belli bir bölümü günlük iletişim ihtiyaçlarını giderecek kadar doğal konuşma kabiliyetinde değildir (Noens vd., 2006:621-632). Bu bireyler ihtiyaç ve isteklerini ifade etmekte, yaşadığı olayları ve deneyimleri paylaşmada sınırlıdır. Ekolali denilen diğer bireylerin söylediklerini, etrafından veya televizyondan duyduklarını tekrar etme özelliği gösterirler (Landa, 2007:16-25). Kişi zamirlerini kullanmada güçlük yaşarlar. Adıları ya tamamen tersine çevirerek kullanırlar ya da tamamen amacına uygun kullanırlar. Şahıs zamirlerini çok fazla karıştırdıkları görülmektedir (Kanner, 1943:100-136). İşlevsel olarak bir konuşma yapabilmek için bütünleşik olarak dikkate ihtiyaç duyarlar. Bütünleşik dikkatteki sınırlılıkları kişilerin toplum tarafından anlaşıldığını göstermektedir (Johnson vd., 2007:1183-1215). Örnek olarak verilirse herhangi bir durum sırasında gösterilen nesne yerine gösteren ele odaklanırlar, (Volkmar vd., 2005:315-336) ve gelişim dönemlerine uygun olarak yaşadıkları olayları ve tecrübelerini yorumlamayı ve paylaşmada sınırlılıkları vardır (Johnson vd., 2007:1183-1215). Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişiler hayali oyun oynarken nesnelere veya olayları dile çevirmede güçlük yaşarlar (Tager-Flusberg ve Caronna, 2007:469-481).

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerden sosyal iletişimdeki sınırlılık oldukça yaygındır. Bu tanıya sahip bazı bireyler kendileriyle iletişim kurmaya çalışan diğer bireylerden kaçma eğilimindedirler. Bazı yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişiler ise iletişime geçmek isteyebilir ama iletişimi başlatma, devam

ettirme ve sonlandırma gibi durumlarda güçlük yaşarlar. Çok küçük yaşlarda genellikle etrafındakilerle ilişki kurmalarında 2-5 yaşlarına geldiğinde çevreye olan ilgisizler daha görünür hale gelir (Günel, 2007:1).

Yaygın gelişimsel bozuktan ağır etkilenmiş bireyler genel olarak konuşma becerisi gelişmeyebilir veya konuşulanları anlamayabilir. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişiler yaşamın ilk yıllarından itibaren sözlü iletişim kanallarını ya da sözsüz iletişim kanallarını kullanmakta zorluk yaşar veya kullanmayı reddederler. Dili kavramada güçlükler, kolay şakalar, ve emir kiplerini kavrayamama biçiminde kendini gösterir (Aydın, 2008:24). Genellikle iletişime geçerken kullanılan yüz ifadeleri, beden dilini gibi durumları anlayıp yorumlamada, şaşkınlık ve sempati gibi duygusal jest ve mimiklerini kullanmada sınırlıdır bu kişilerde konuşma gelişse de dilin fonksiyonel bir şekilde aktif kullanımı ya sınırlı düzeydedir ya da tamamen yoktur (Darıca vd., 2000:17).

Kısacası yaygın gelişim bozukluğu olan kişiler sözel ve sözel olmayan iletişim şekillerinde zorlanırlar. Sözel iletişimde, yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin dil gelişimlerinde, hiç konuşma durumunun olmaması yalnızca belli başlı kelimeleri kullanma, pek çok kelimeyi aynı anda kullanıp anlamsız konuşma yapma, ekolali olarak konuşma, şahıs zamirlerini karıştırma, gramer bozuklukları, konuşulanları anlamada zorluk yaşamaları ve telaffuz güçlüğü gibi özellikler görülmektedir. Sözel olmayan iletişim kanallarında ise temel duyguları (mutluluk, üzüntü, şaşkınlık vb.) iletişim sırasında ifade etmede güçlük, karşısındaki bireyin yüz bölgesine bakamama ve göz teması kuramama, karşılıklı iletişim kurmak istemediğinde vurma, bağırma, çığlık atma gibi davranışlar görülmektedir. Dolayısıyla yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerde konuşma hızı, konuşmada tonlama, konuşmanın sıklığı, ritmi ve vurgusu ile ilgili problemler görülmektedir. (Ghaziuddin, 2005: 13-41).

6. SOSYAL İLETİŞİMİ VE ETKİLEŞİMİ OLUMSUZ ETKİLEYEN PROBLEM DAVRANIŞLAR

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde bazı sınırlılıkların beraberinde, kabul görülmeyen bazı davranışlarda görülmekte ve bu davranış türleri problem davranış olarak ifade edilmektedir. Bu problemler yaygın gelişimsel bozukluğu kişilerin yeni beceriler öğrenmesinde, var olan kazanılmış becerileri kullanmasında, evresiyle sosyal iletişim ve etkileşimini ya da toplumsal uyum oluşturma durumunda olumsuz etkilemektedir. Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerde özellikle davranışsal ve duysal problemler çok sık görülmektedir. Bu kişilerde kendine zarar verici davranışlar, tekrarlayan davranışlar ve öfke nöbetleri sıklıkla görülen problem davranışlardır. Bu problemler yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerin ve ailesinin hayatını zorlaştırmakta, kişinin çevresiyle etkileşime girmesini ve yeni beceriler öğrenmesini engellemektedir. Ayrıca yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde beslenme ve uyku problemleri çok fazla görülmektedir. Bu bireyler geceleri uykuya dalmakta zorlanır, sürekli geceleri uyanır ve sabahın erken saatlerinde kalkma gibi problemlerle karşılaşabilmektedirler (Dominick vd., 2007:145-162). Söz konusu beslenme olduğunda gıda hassasiyetleri olduğu için oldukça seçici davrandıkları görülmektedir.

Problem davranış olarak tanımlanan davranışların temelinde iletişim ve sosyal beceri gerektiren durumlar olduğu belirtilmektedir. Sergilenen problemlerli davranışların çoğunluğu dikkatleri üzerine çekme, istenilmeyen ortamda veya olaylardan kurtulma ve talep ettiği şeye ulaşma hedefiyle sergilenen davranışlardır. Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerde görülen davranış problemlerinin bulunduğu ortamda yaşadığı iletişim eksikliği ve yaşadığı sınırlılığa bağlı olarak meydana geldiği düşünülmektedir. Yaygın gelişimsel bozukluğu olanlar aile ve diğer bireylere yönelik kayıtsız olması, yaşamlarında yalnızca ebeveynlerini, kardeşlerini ve eğitim aldığı öğretmenleri gibi öncelikli kişileri tanınması ve bu bireylere karşı kaybetme veya terk edilme korkusu yaşamaması, buldukları sosyal ortamlarda akranlarıyla vakit geçirmemesi, yaşlılarıyla yakın ilişkiler kurmada zorluk yaşamaması gibi davranış çeşitleri de problem davranışlar olarak kategorize edilmektedir(Aydın, 2003:24).

Etrafında olan olayları fark etmeyen ve kendini ifade etmede yetersizliğe sahip yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde bazı kişiye özgü kaygılar görülmektedir. Genel olarak hafızalarında yaşadıkları alanın haritasını saklamalarından kaynaklı yapılan herhangi bir küçük farklılık kişinin daha çok fazla kaygı yaşamamasını ve buna bağlı olarak da yersiz korkular yaşamamasına neden olmaktadır (Aydın, 2003:24). Yeni oluşan olaylara karşı uyumları güç olmasından kaynaklı yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişi de kalıplaşmış oyun becerisi gözlemlenmekte veya rutin olayları sürdürmede ısrar etme ve yapılan değişikliklere karşı ciddi anlamda tepkiler göstermektedirler (Darıca vd., 2000:18,19). Alışkanlıkların dışındaki çeşitli uyaranlarla hiç beklenmedik tepkiler görülmektedirler. Örnek olarak verilirse bazı durumlarda seslerden ürkmeleriyle birlikte nesnelere korkmakta bazı durumlarda ise korku durumlarını bütün her şeye genelleyebilmektedirler. Mesela ayakkabı ayağını sıktı diye ayakkabıyı giymeyi reddetme, sudan korkma, yüksek bir yerde yürüme

vb. bu da bu bozukluğa sahip bireylerin sınırlı ve kaygılı olmalarına neden olmaktadır (Darıca vd., 2005:62-63).

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişiler bazı durumlarda uygunsuz gülme, ağlama, sevinç ve öfke nöbetleri veya başını duvara vurma, kendini ısırma gibi davranışlar sergilemektedirler. Bu kişiler ihtiyaçlarını ve taleplerini söyleyemedikleri için kendini ifade edememenin verdiği güçlüklerle genellikle öfke nöbetleri yaşarlar. Nöbet genellikle bu bireylerin isteklerinin gerçekleşmemesinden veya buldukları ortamda kabul etmedikleri bir durumun gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nöbetler bazı durumlarda sistemli olarak her gün aynı saatlerde görülebilir ve bu duruma nasıl müdahale edilirse edilsin kişinin sakinleşmesi oldukça güçtür. Bu öfke nöbetlerinin birkaç dakika veya birkaç saniye sürebildiği gibi, bazı durumlarda bir saat kadar uzunda sürebilmektedir. Yaygın gelişimsel bozukluğu olanların yaşamlarının ileriki dönemlerinde öfke nöbetleri kontrol altına alınmazsa güçlükler yaşanabilir. Bu bireylerdeki bedensel olarak kas gücündeki artış onlara bakmakla yükümlü ve eğitmekle sorumlu kişiler için tehlike oluşturabilir. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerde öfke nöbetine girdiğinde onun yanına yaklaşmak, onunla iletişim kurmaya çalışmak güç olabilir (Darıca vd., 2005:62-63).

Genel olarak yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin olumsuz yönleri üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Fakat yaygın gelişimsel bozukluğu olan bireylerin dikkatlerinden uzak olumlu bir çok yönlerinin de olduğunu belirtmeliyiz. Olumlu yönlerini sıralarsak yalan söylememeleri, insanları kandırmaya dönük davranışlarda bulunmamaları, bilerek suç işlemedikleri, nefret ve kin duygularını taşımamaları, sorumluluk veya bir göre durumunda kaytarma davranışları göstermemeleri gibi bir çok pozitif davranışlar sıralanabilir (Dominick vd., 2007:145-162).

7. YAYGIN GELİŞİMSSEL BOZUKLUKTA DIŞLANMAYA YOL AÇAN ETİKETLEME VE ÖTEKİLEŞTİRME SORUNLARI

'Etiketleme uygulaması' 1950'lerden sonra sosyal açıdan kaynaklarda bir eylemin ayrılmış veya ayrılmamış olarak nitelendirilmesinde kullanılan özellikleri tanımlamak için Edwin M. Lemert ve Howard S. Becker tarafından geliştirilmiştir. Etiketleme terimi Becker'a göre kümelerin kendi değerlerine uyum sağlama konusunda kişiye değerleri zorla empoze etmeleridir (Becker, 1967:28-29, akt., Ulusoy, 2006:22). Bu durumda etiketleme kişiler için "tahrip edici (ve hatta kriz) davranışlarının dahi ortaya çıkmasına sebebiyet verici olabilir" (Chiles, 1986:40-41, akt., Ulusoy, 2006:22)." Bu nedenle ki bu çeşitli etiketlemelerin geneli yaşamı boyunca devam edecek bozuklukları sembollemektedir. Yapılan bu etiketlemelerle denk gelen davranış ve kliniksel durumları, kişilerin gelecek yaşantısı ile ilgili kısıtlayıcı net kararlar hem kişilerin hem de ailelerin beklentilerini kısıtlamaktadır. Bu sebeple yaygın gelişimsel bozukluğun "negatif imajı" üstünde derinlemesine düşünülmesi yaygın gelişimsel bozukluktan etkilenmiş kişiler üzerinde negatif sonuçlar oluşturmaktadır (Finkelstein, 1987:3).

Yaygın gelişimsel bozukluk sosyolojik alanda yapılan araştırmalar ve tartışmaların önemli bir hususu da "etiketleme ve damgalama" gibi durumuna bağlı sosyal açıdan gerçeklik denilen durumu kavramaya çalışmaktan geçmektedir. Çünkü yaygın gelişimsel bozukluk sosyal açıdan bir çerçeve içerisinde konuşmak demek aynı şekilde toplumun yaygın gelişimsel bozukluktan etkilenmiş kişileri nasıl nitelendirildiği ile aynı anlama gelmektedir. Goffman (1968) etiketlemeyi, kişinin onurunu zedeleyici bir durumla karşılaşması şeklinde ifade etmiştir. Goffman'a göre özel gereksinimlerle bağlantı içerisinde olan diğerleri, kendilerinden bireysel olarak farklılık gösterenlere karşı saygı duyma ve değer verme konusunda başarısız görüldükleri için özel gereksinimli kişiler toplumda ikinci sınıf görülmektedirler. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin yaşadıkları toplumda grup olarak hangi tür bir statüye denk geldiğini kavramak için o toplumun o bireylere yönelik çalışmaları, davranışları ve o bireylere karşı düşüncelerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu sebeple Burcu'nun özel gereksinimli kişilere ilişkin toplumun tutumunu ortaya çıkaran "acıanan, dışlanan, alay edilen veya ikinci sınıf vatandaş olarak görülen ve güvenilmeyen şeklindeki" (Burcu, 2007:203) sınıflandırmaları ile Wolfe'nın, özel gereksinimlilere yönelik toplumsal bakış açısının genel olarak "acıma, kalıplaşmış yargılar, cehalet ve merak duygularıyla bütünleştiğini belirtmesi (Wolfe 1996 akt., Yalçın, 2004:112) yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişiler içinde önemli toplumsal bakış açısı tutum kalıpları sunduğu ifade edilmektedir. Böyle bir durumda yaygın gelişimsel bozukluktan etkilenmiş kişilerin dışlanıp sınır dışı edildiği ifade edilebilir. Williams'e göre, (1998) marjinalleşme kişinin çevresel yaşantı sınırının dışında kalma durumudur. Sosyal araştırmacılar dışlanma ve sınır dışı edilme "normal"den farklı olanı yaşadığı toplumun tamamen uzağına ittiğini kabul ederler (Burcu, 2007:9).

Kültürel ve toplumsal kalıplar çerçevesinde yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin sosyal bünye içerisinde yer edinebileceğine bağlı birçok durum gösterilebilir. Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin

davranışlarına yönelik kullanılan tanımlamalar yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişiyi sosyal hayat içine almayı ve sosyal olarak bütünleşmeyi desteklemekten ziyade daha fazla bireyleri sistemden uzaklaştırmaya yönelik olmaktadır. Bu sebeple negatif sorgulanan birçok farklılıklar gibi yaygın gelişimsel bozukluğuna sahip olmanın anlamı da “davranışsal, fiziksel veya psikolojik farklılıklara sahip olmanın ötesine geçmekte ve bu duruma yüklenen sembolik anlam, toplumun neyi yüceltip, neyi marjinalleştirdiği ile yakından ilişkilidir.” Bu aynı zamanda yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişiyle beraber aile bireylerinin de marjinalleşmesi ve dışlanması anlamına gelmektedir (Burcu, 2007:9).

8. ÖNERİLER

1- Türkiye’de yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin eğitimleri, iş hayatları veya meslek edinme süreçleri, spor aktiviteleri, toplumsal ve kültürel faaliyetleri, çevresel düzenlemeleri ve buna bağlı hizmetleri vb. Hayat kalitelerini yükseltmeye yönelik önemli düzeyde düzenlemelere ihtiyaç olduğu söylenebilir.

2- Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin davranışlarını geliştirebilmesi, diğer bireylerle daha yoğun iletişim ve etkileşimde bulunabilmesi ve daha az problemsiz bir yaşam geçirebilmesi için yapılan araştırma sonuçlarının ortaya sunduğu ile yaygın gelişimsel bozukluk karşı kimseyle birçok amaçlı bir savaş sahasının meydana getirilmesine ihtiyaç vardır. bu savaş mücadelesinde karar alan bireylerin faydalı sosyal uygulamaların tam vaktinde ve yerinde yapılması ve eksik görülen yasal düzenlemelerin hiç beklemeden uygulanması oldukça önceliklidir. Böylelikle kişi birinci derece yakınları ve sosyal çevreye yönelik bulunan araştırmaların sonuçlarında ortaya çıkan tehlikelerin kaldırılması için farklı kolay oluşturulan yönetmeliklerle kamu ve özel kurum ve kuruluşların çok fazla sorumlu tutulmalıdır.

3- Yerel yönetimlerle yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin sosyal olarak yaşamlarını sürdürmedeki çevresel, fiziksel, mekansal, maddi, gibi sınırlılıkların ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapılabilir.

4- Yaygın gelişimsel bozukluğu kusurluluk kategorisinde ele alındığında bu özel gereksinim durumu bir tür “ortak alanda” yer aldığı unutulmamalıdır. Böylelikle diğer engelli bireyler gibi yaygın gelişimsel bozuklukta uygulanacak hizmetlerin listesinde bulunmalıdır. Unutulmaması gerekir ki özel gereksinimli bireyine sahip çıkmayan millet, toplum ya da devletin eksik, kusurlu, gelişmemiş medeniyetlerin gerisinde kalmıştır. Bu yüzden yaygın gelişimsel bozukluğa sahip bireylere yönelik geliştirilecek yasalar, politikalar ve stratejilerin düzenlenmelerin temelinde konuya yönelik bilimsel olarak yapılan araştırma bulgularının belirlenmesi ve her çeşit düzenlemenin sosyal model çerçevesinde oluşturulması gerekmektedir. Yine araştırmadaki veri ve değerlendirmenin sosyal yapı çerçevesinde oluşturulması gerekmektedir. Araştırmadaki bulgu ve değerlendirmeler yönünde, diğer bireyler ile beraber yaşayan ve bu beraberlikte, sosyal yalnızlık, ayrımcılık, sosyal izolasyon, marjinalleşme tehlikesiyle yoğun karşılaşabilir ihtimali içinde bulunan yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişiler için öncelikle hayatın her alanında fırsat eşitliği ve eşit tutum sağlanmalıdır.

5- Sosyal hayatta yaygın gelişimsel bozukluğu olan kişilerin yaratıcı ve üretici yanlarıyla diğer bireyler tarafından içselleştirilmesini sağlamakla ilgili farkındalık çalışmaları yapılmalıdır.

6- Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilere maddi imkan sağlamanın yanında sporsal faaliyetlere, toplumsal ve kültürel faaliyetlere dahil olmasını sağlayacak fırsatların sağlanması ve bu bağlamda sağlanan hizmetlerin iyi organize edilmeli ve kaliteli olmalıdır.

7- Yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilere ilişkin var olan ayrımcılığın temelini toplum tarafından oluşturulduğu düşünülmekte, şartların toplumun hemen hemen her bölümünü ve hayatın her kesimini saracak şekilde vakit geçmeden değerlendirilmesi, toplumlar kesimlerin bu konu hakkında bilgi paylaşımı yapması, iletişimi ve etkileşimi azaltan tüm özel gereksinim durumlarını ortadan kaldırılması yönünde emek harcanmalıdır.

8- Ebeveynlerde iş imkanı fırsatlarının artırılması, gelir seviyesinin üst seviyelere çıkartılması, işyerlerinde veya işletmelerde eşit tutum ve davranış görme politikasının yerleştirilmesi ve düzenli olarak denetlenmesi gerekmektedir.

9- Var olan bakım anlayışının yalnızca yeme, içme ve yatmanın yanı sıra yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin sosyal faaliyetlere yönlendirilmesine de önem verilmelidir.

10- Her yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kişilerin kendi özel gereksinim düzeyine ve var olan yetenekleriyle ilgi alanlarına göre sosyal faktörlere, sportif ve sanatsal faaliyetlerle rehabilite edilmelidir.

11- Yaygın gelişimsel bozukluk var olan ayırıcı ve çözümlenici etkisini azaltmak veya minimize etmek de mümkündür. Eğitim ve sağlık gibi kurum ve kuruluşların sağlık personeli ve teknik olarak temel yapıları düzenlenirse ya da her bireyin doğumunda önemli tetkikler doğru ve yerinde yapılırsa durumun yaygınlık seviyesi azalabilir. Erken tanı ile erken eğitimin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

AKMANIŞ S, Otistik Çocuğu Olan Annelerin Algıladıkları Sosyal DesteğeGöre Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

AKSOY M, Sosyal Bilimler ve Sosyoloji, Alfa Basım, İstanbul, 2000.

American Psychiatric Association. Commentary takes issue with criticism of new autism definition DSM-5 experts call study flawed. News Release 2012; Release No: 12-15.<http://www.dsm5.org/Documents/12-15%20DSM%20Commentary%20Autism.pdf> (28 Aralık 2012’de ulaşıldı).

AORANS M, And Gittens T, The Handbook of Autism A Guide for Parents and Professionals, London and 2nd Edition New York, 1992, p63-76.

AYDIN A, Otizmde İlk Adım, Epsilon Yay., İstanbul, 2003. BACHEVALIER J, Medial Temporal Lobe Structres and Autism: A Reviewof Clinical and Experimental Findings, “Neuro psychologia” Vol. 32, No. 6, 1994, p627-648.

BAİLEY A, Phillips W, R utter M (1996) A u tism tow ards an integration o f clinical, genetic, neuropsychological a n d neurobiological perspectives. J Child Psychol Psychiatry 37:89-126.

BURCU E, Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.

BURGESS AF, GUTSTEİN SE “Quality of life for people with autism: raising the standard for evaluating successful outcomes”. Child Adolesc Ment Health, 12 (2), 2007, p80–6.

CLARK P, M, Ruther, Autistic Children’s Respones to Structure and to İnterpersonal Demands, Jurnal of Autism and Devolopmentol Disorders (11), 1981, p201-217.

DARICA N, S. TUŞ (GÜMÜŞÇÜ) ve Ü. ABİDOĞLU (PİŞKİN) Otizm ve Otistik Çocuklar, ÖzgürYay., Ankara, 2000.

DARICA N, S. TUŞ (GÜMÜŞÇÜ) ve Ü. ABİDOĞLU (PİŞKİN) Otizm ve Otistik Çocuklar, Özgür Yay., İstanbul, 2005.

DOMİNICK KC, DAVIS NO, LAINHART J, TAGER-FLUSBERG H, FOLSTEİN S,“Atypical behaviors in children with autism and children with a history of language impairment”, Res Dev Disabil 28 (2), 2007,p 145–162.

FINKELSTEİN V, “Disabled People andOurCulture Development” <http://www.independentliving.org/docs3/finkelstein87a.pdf>, (alıntılama tarihi 19.10.2009), 1987, p3.

FOUCAULD, J.-B. de. 1992. Exclusion, inegalites et justice sociale. Esprit 182 (June).

GHAZİUDDİN M, Autism and Pervasive Developmental Disorders: An Overview, Chapter 1, Mental Health Aspects of Autism and Asperger Syndrome, Jessica Kingsley Publishers, 2005, p13-41.

GREENSPAN S, WİEDER, S, and SİMONS R, Özel Gereksinimli Çocuk: Zihinsel ve Duygusal Gelişim (Çev., İ. Ersevim) Özgür Yay. İstanbul, 2004.

GÜNAL A, Otistik Çocuklarda Duyu Motor ve Kognitif Yeteneklerin Günlük Yasam Aktiviteleri ve Yasam Kalitesine Etkisi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

JOHNSON C. P, MYERS S. M, Council on Children with Disabilities “Identification and evaluation of childern with autism spectrum disorders”. Pediatrics 120 (5), 2007, p1183– 1215.

KANNER L, Autistic Disturbances as Affective Contact, Nervous Child, (2) 1943, p100-250.

KAPLAN HI, Sadock B J (1998) Pervasive developm ental disorders. Synopsis o f Psychiatry içinde, Williams & Wilkins, Baltimore, s:1179-1192.

- KUHN R, CAHN C. H, "Eugen Bleuler's concepts of psychopathology", *Hist Psychiatry* 15 (3), 2004, p361–366.
- LANDA R, "Early communication development and intervention for children with autism", *Mental Retarden Devlopen Disabiliti Regresyon Rev* 13 (1), 2007, p16–25.
- LOVAAS O. I, "Behavioral Treatment and Normal Educational and Intellectual Functioning in Young Autistic Children", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 55, No.1 1987, p3.
- MONTES G, HALTERMAN J. S, "Psychological functioning and coping among mothers of children with autism: a population-based study". *Pediatrics* 119 (5), 2007, p1040–1046.
- NOENS I, VAN B. O. I, VERPOORTEN R and VAN D. G, "The Com For: an instrument for the indication of augmentative communication in people with autism and intellectual disability", *J Intellect Disabil Res* 50 (9), 2006, p621–632.
- ORSMOND G. I, Seltzer M. M, "Siblings of individuals with autism spectrum disorders across the life course", *Ment Retard Dev Disabil Res Rev* 13(4), 2007, p313-20.
- ÖZLÜ FAZLIOĞLU Y, (Connor, Cornish ve McManus, Darıca, Korkmaz'dan aktaran) *Duyusal Entegrasyon Programının Otizmlı Çocukların Duyusal ve Davranış Problemleri Üzerine Etkisinin incelenmesi*, (Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s16-139.
- SEN A, Office of Environment and Social Development Asian Development Bank June 2000 Social Development Papers No. 1
- SİGMAN M, Dijamco A and Gratier M at ol., "Early detection of core deficits in autism", *Ment Retard Dev Disabil Res Rev* 10 (4), 2004, p221–33.
- SİLVER, H, 1995. *Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion*. In *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, edited by Gerry Rodgers, Charles G, Jose F, Geneva: International Institute for Labour Studies.
- TAGER-FLUSBERG H, CARONNA E, *Language disorders: autism and other pervasive developmental disorders*, *Pediatr Clin North Am* 54 (3), 2007, p469–81.
- TUFAN İ, *Otistik Çocuk Dahi mi, Engelli mi?*, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s51.
- ULUSOY D, *Gençlerin Sapmış Davranışlara Yönelmelerinde Etiketlenmenin Etkisi: Lise Son Sınıf Gençliği Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:23,Sayı:2, Ankara, 2006, s21-31.
- VOLKMAR F. R, *Chawarska Autism in infants: an update*, *World Psychiatry* 7 (1), 2005, p19-21.
- WALL K, *Autism and early year spractice: A guide for early year sprofessionals, teachers and parents*, London: Paul Chapman. 2004, p5.
- WOLFE, K, (1996). *Ordinary people: Why the disabled aren't so different*. *The Humanist*, 31-34.
- YALÇIN B, *Basılı Yayınlarda Özürlülük İmajı: Tutumun Etkileri Hakkında İnceleme*, *Öz-Veri Cilt 1 Sayı (1)*,2004, s111-128